

373. 3° Bunun aksine, bilhassa katmaç olarak kullanılan bazı kelimeler bir isim veya bir sıfat rolünü kolayca oynayabilirler. (bk. § 380).

374. 4° Bazı katmaçlar (mekân ve zaman bildirenler) az derecede olmakla beraber, isimler gibi *değişimli* (variable) olurlar. Bunda katmaç hallerine münhasır olmaları dolayısıyla katmaçlık (adverbiale) denilebilecek kısmı bir temayül vardır. (Fazla tafsilât için bk. § 376 ve aşağısı).

I. ASIL KATMAÇLAR.

375. Yukarıdaki bahislerden anlaşıldığı üzere, asıl katmaçların yani *katiyetle değişmez* olmakla beraber ancak *katmaç olarak* kullanılabilen isimlerin miktarı bu lehçede ehemmiyetsiz olup şunlardan ibarettir.

1° Sıfatların eveline getirilerek onlara bir üstünleme (superlatif) mahiyeti veren (bk. § 368) ve *soñra*, *evvel* den ibaret az miktarda katmaçlardan evvel ilâve edilen *الك* *eñ*;

2° *اوت* *evet* «oui», katmaçı. [1]

İHTAR. — Öteki gerçekleyiş (tasdik, affirmation) veya geri çeviriş (red ve inkâr, négation) katmaçları arapça veya farsçadan alınmıştır [1]

*خير** (yeni imlâsı: *خاير*) *hayır* «non» (halk dilinde daha çok *يوق* *yok* kullanılır);

*بلى*** *beli* = evet «oui, certes, si» bilhassa şark vilâyetlerinde);

*البتة** *elbette* veya *elbet* «certaintment».

Halk ağzında *h)elbette*, *h)elbet* şekilleri de var (Muk § 83). Eski osmanlı lehçesinde bu katmaç, (israr fikrini havi olması yüzünden) «kati olarak, muhakkak = absolument, à toute force» manasında da kullanılırdı. Bk. s. 841, sahife sonundan evvel 3 üncü misal. Muk: *helbette yanına gelsin* «il faut absolument qu'il se rende auprès de moi» (Ar., Tamb. s. 51).

Menfi cümlelerde *elbette*, «hiç de, katiyyen = absolument pas, du tout» manasında kullanılırdı.

Ml. : حسن اول كيجہ البتہ انديشدن يتدى اورىدى *Hasan ol' gice elbette endişe-den yatma-di ugu-ma-di* «Hasan ne se coucha pas et ne ferma pas l'œil de

[1, 1] Müellif, kelimece benzediği halde manaca hiç ilişiği olmayan *hayır* kelimesini iyilik manasındaki arapça *hayr* ile bir tutuyor ki, bunun imkânı yoktur. Red ve inkâr manasındaki (*hayır*), türkçe olmak lâzım gelir. Bu kelime (başka, ayrı) manasında D.L.T. I. 49 vs. deki (*ayrı*) kelimesi gibi, sıfat ve zarf olarak kullanılan (Oğuzda: *ayruk*) şimdiki (*ayrı*) kelimesinin baştaki hemzesi (*h*) olmuş, sondaki *ğ* sı ve (*a*) su düşmüş bozuk şekline benziyor: *h)ayır(a)* ki, muhatabın sözüne karşı (muhalif ve gayri) manasına kullanılmış görünüyor. Müellifin (*beli*, *hayır*, *evet*) gibi tasdik ve inkâr nidalarını katmaç (zarf) sayıp buraya almasını da doğru bulmuyoruz. A.U.E.

toute la nuit, à cause de ces préoccupations» (Bibl. nat., yazmalar, A.s.t. 87, yaprak. 33 V°);

بئزى كتر بلمزدى البتة هیچ كساي كترودن كتر elbette hiç kimse-yi kendü-den kemter bilme-z-di (Aynı eser., yaprak, 34 V°).

Helbetde ye yakın olan البتة elbetde suretindeki (bk. yukarıya) eski imlâya dikkat edilmeli. muk. kıaraman lehçesinde hatde (hattē) ki حتى hattā yerinde kullanılabılırdi. § 438 (Teq., II, 190, I. 10).

Yine muk. nidalar (interjection).

Şu aşağıdaki katmaç tabirleri (locutions adverbiales) de, razı oluş (acquiescement) veya hoş görüş (aprobation) bildirirler.

بى peki «très bien»;

اعلا بك pek a'lā «parfait»;

گوزل güzel «joli, sıfatı gibi»;

تام tamam «c'est juste, ce qu'il faut, c'est parfait»;

امابت isābet «c'est juste, c'est parfait, tant mieux»;

اولور ol'ur «celà va, je veux bien»;

طوغرى doğru «c'est exact»;

ظاهر zāhir «manifestement»;

شبههسىز şüpe-siz sans aucun doute»;

طیبى tabî'i «naturellement»;

صحيح sahi(h) «halk ağzı sāhi-den, g'erçek-den «vraiment»;

گەرچەك g'erçek «c'est vrai!».

g'erçek bazan soruşlu cümlelerde «c'est vrai! à propos» manalarını bildirir.

Ml.: g'erçek niçin g'el-me di-ñiz «c'est vrai; pourquoi n'êtes-vous pas venu?»

Aynı manada:

eyi hatır-ım-a g'el-di «c'est bien (que) je me le sois rappelé, de denir.

3° - (y)in ve - leyin ile türeme katmaçlar (bk. § 401, ihlar 1 ve 2).

4° Bazı zaman katmaçları (bk. § 396 ve 397).

II. Mekân (lieu) KATMAÇLARI.

376. Mekân katmaçları ve katmaçlık tabirler (locutions adverbiales) şu haller ve şartlar içinde şekil değiştirirler:

1° Katmaç bir ediş (action) veya oluş (état) ın yalnız zarflandırmasını bildirmek için olursa insırafta mefulünfiñ sonucu olan -de ekini alır (Muk. § 279):

آشاغیده قالق aşığı-da kal'mak «rester en bas».

377. — 2° Bir hareket (mouvement) olarak düşünülen ediş (action) ın umumî yöneliş (orientation) ini göstereceği zaman katmacın şekli, varını noktasını (point d'aboutissement) veya kalkını noktasını (point de départ) bildirdiğine göre değişir (muk. § 261).

a. Katmaç, varını noktasını bildirecekse *çok defa*, insırafta mefulün-ileyh sonucu olan - (y)e ekini alır :

اَشَاغِي بِهٖ اِيْنَك *aşağı-ya en-mek* «descendre en bas».

378. — b. Katmaç, kalkıntı, çıkış (extraction), kopuş (origine) vs. noktasını bildirecekçe *daima* insırafta mefulünanah sonucu olan -den ekini alır :

اَشَاغِيْدِن كَلْمَك *aşağ-dan gel-mek* «venir d'en bas».

A. "DIŞARI, ÖRNEĞİNDE MEKÂN KATMACI.

379. Şu kelimeleri bilhassa (mekân) katmaçları olarak kullanılır :

طِيْشَارِي *dışarı* «dehors»;

اِيْچَرِي *içeri* «dedans»;

يُوْقَارِي *yo(u)kari* «en haut»;

اَشَاغِي *aşağı* (eski Osm. : *aşağa* «en bas»);

اِيْلَرِي *ileri* «en avant, devant»;

گ'رِي *g'eri* «en arrière»;

بَرِي *beri* «en deçâ»;

اَوْتِه *öte* [1] «au delà»;

قَارْشِي *karşı* «en face, vis-à-vis».

Yalnız bu kelimeler (mefulünfih, ileyh, anah süretindeki) katmaç halet (cas) lerinden birini almaksızın (mekân) katmaçları olarak kullanılabilir. Bunlar ilgiç (postposition) vazifesini de görebilirler (bk. § 907 ve 912).

ML. : اَشَاغِي قَالِق *aşağı kal-mak* mecaz manasiyle «ester inférieur»;

اَشَاغِي اِيْنَك *aşağı en-mek* «descendre en bas»;

Fakat, اَشَاغِيْدِن كَلْمَك *aşağı-dan gel-mek* «venir d'en bas».

Bu misalleri yukarıda § 376 — 378 de verilenlerle karşılaştırınız.

İHTAR. — باش اَشَاغِي *baş aşağı* «à l'envers, la tête en bas» ile, باشْدِن اَشَاغِي *baş-dan aşağı* «de pieds à la tête, du haut en bas» ifadelerini birbirine karıştırmamalı.

380. Katmaçlık vazifeleri daha baskın olmakla beraber, şu kelimeler sıfat olarak kullanılabilir, yani isimden evvel gelip onu belirleyebilir.

ML. : قَات { اَشَاغِي *aşağı* } *kat*; «étage { d'en bas » ;
 { يُوْقَارِي *yo(u)kari* } { d'en haut » ;
 { اِيْلَرِي *ileri* } *kısım*; «partie { d'avant » ;
 { گ'رِي *g'eri* } { d'arrière » ;

[1] Eski osmanlıca da aynı manada اِنَارُو *añaru* (karşı taraf) : ML. كِيْم بَرُو دِيْر كِيْم اِنَارُو *kim(i) berü dir kim(i) añaru* «les uns disent par ici les autres par là» S. Sami Bey'in *ķāmūs-ı türki* siade اِنَارُو اِنَارُو *añaru bünleri* = اَوْتِه بَرِي *öteberi*. J. Deny.

یاقہ { بری, beri } yaqa «rive { «d'en deça»;
اوتہ öte } «d'en delà» (l'autre rive);
ار قارشى karşı ev «maison d'en face».

Bununla beraber *dışarı* ve *içeri* katmaçları yerine, böyle bir halde ekseriya طیش *dış* «extérieur» ve اچ *iç* «intérieur» kelimeleri kullanılır:

طرف { طیش d(t)ış } taraf «côte { «extérieur»;
اچ iç } «intérieur».

381. Aynı kelimeler bazan isim olarak kullanılabilirler. Yine Muk, § 391 ve aşağısı.

MI. : یوقارینىك هواى سريندر *yokarı-niñ hava-sı serin-dir* «l'air d'en haut est frais».

382. Şu söylenen katmaçların ekserisinde *-rı* (*-ri*) sonucu vardır ki bu, yönelti (direction) bildiren ve mefulünileyi çekimleyen (cerreden, nâzım olan, qui gouverne) eski bir edat, ilgiç (postposition) dir;

dış-a-rı, eski şekli: *d(t)ış-ka-rı* (Muk. § 243, ihtar):

iç-e-ri, eski şekli: *iç-ke-ri* [1].

Şu halde bunlar esasen türeme katmaçlardır. Muk. § 906.

[1] Bizce buradaki *-rı(i)*, başlı başına bir ek olmayıp, bu kelimelerin sonuna getirilen eski türkçenin (karşı) manasındaki (*karu*) kelimesidir ki bu, sonradan ahenge uyarak *k(ğ)aru*, *k(ğ)ärü* suretlerini almıştır. bk. D.T.L. 69 II.

yağı karu kiris kırdum = düşmana karşı yay(ım)ı gerdim.

Şu halde *yok karu* (yan yana gelen aynı harften biri çok defa söylenişten düşer: *yok* D.L.T. III. 3. yüksek) = yüksekçe karşı (doğru); *tış karı* = tışa (harice) karşı (doğru) *iç kărü* = içe (dahile) karşı (doğru). Orhon yazıtları Vilh. Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon, S. 115, 152:

: HNF :NTEYTR :JHSY>G :HNF :NTEYF
: JYF<|G :HNF :>HYFY>↓ :>HYFI>G H>
:>HYFI>G H> :HNK :>HYFY>

il(k)gärü kün toğs(ık)ka bir(i)g(ä)rü kün ortusinğ(a)ru
ileride gün doğusunda (şarkta) beride (altta) gün ortasına doğru (cenupta)

karı(ğ) ğaru kün bats(ı)kınga yır(ağ) ğaru tün ortusin ğ(a)ru...
boşlukta gün batısında (garpte) uzakta gece ortasına doğru

ilk gărü (ilke, başa karşı «doğru»); biri gărü (beriyeye doğru, böri D.L.T. III. 166 beri, alt taraf); karı(ğ) ğaru (boşluğa doğru, kuruğ D.L.T. I. 313 hālī, boş, kārīk D.L.T. I. 86 (geri = uzak); yıra(k) ğaru (ırağa, uzağa doğru); ortusin ğaru (ortasına doğru vs. bu kitabelerde mükerrer harfler hatta (mütakarip k, ğ) gibi harfler yalnız bir taneşiyede yazılır. A.U.E.

B. "BURA", ÖRNEĞİNDEKİ MEKÂN KATMAÇLARI.

383. Şu kelimeler, hem isim hem mekân katmacı olurlar:

بورا *bura* "cet endroit-ci,";
 شورا *şura* } "cet endroit-lâ,";
 اورا *ora* }
 نره *nere* "quel endroit?,".

Bu kelimeler, ekleşik (juxtaposé) lerden ibaret olup birinci unsuru işaretlik veya sorumluk (*şu, bu, o, ne*) zamirleri ve ikinci unsuru *آرا ara* "interstice, intervalle) kelimesidir. (bk. § 379).

Bu ifadeler, bütûn isimler gibi insıraflanabilir. Fakat katmaç olmayan hallerinde (mücerret, aidiyet muzafunileyh «génitif» ve mefulünbih) haletlerinde az kullanılabilir.

Bu müstesna kullanışlarına bir kaç misal:

بورا (شورا ، اورا) آدملى *bura (şura, ora) adam-l'arı* «les gens d'ici, (de lâ-bas)»;
 بورانك (شورانك ، اورانك) هواسى *bara (şura, ora)-nın hava-sı* «l'air d'ici, le climat d'ici»;
 بوراي (شوراي اوراي) كز ملىسكز *bura (şura, ora)-yı g'ex-meli-siñiz* «vous devriez visiter cet endroit-ci-(là)»;
 بو نره نى مال بىدو؟ *bu nere niñ mal'-ı-dir?* «d'où vient cet objet? (kelimesi kelimesine: -cette marchandise est d'où?).

384. *bura, şura, ora, nere* kelimeleri bir katmaçlık haletinde çok kullanılır (ve o zaman Fransızca "où, là, ici," katmaçlarının alelâde muadilleri olur.) Sırasıyla mefulünbih, ileyh, anhlılardan her birinin mahiyetleri hakkında bk. yukarıdaki § 376 ve aşağısı. yine muk. § 391 ve aşağısı.

بوراد *bure-da* [1], *bur-da* (muk. § 122) } "ici,";
 بوراي *bura-ya*;
 بورادن *bura-dan, bur-dan* "d'ici,"
 اوراد ، شوراد *şura-da (şur-da), ora-da (or-da)* } "là,";
 اوراي ، شوراي *şura-ya, ora-ya*
 اورادن ، شورادن *şura-dan (şur-dan), ora-dan (or-dan)* "de là,";
 نره ده؟ *nere-de (nerde)?* } "où?,"
 نره يه؟ *nere-ye?*

[1] Eski Osmanlı lehçesinde sadece *bura* «ici» denirdi. J. Deny.

Müellifin Türkçede esasen isim sayılan bu gibi kelimeleri katmaçlık haletleri «cas adverbiales» dediği mefulünileyh, mefulünbih, mefulünanah hallerinde katmaç sayması, bunların kendi dilindeki kelimelere manaca bu şekilleriyle muadil olmalarına göredir. Yoksa

nerede kelimesi, iki isim cümlesinin haberi vaziyetinde tekrarlandığı zaman şu mataları alır: «filan şeyle falan şey birbirinden nekadar uzak!», «filan şeyle falan şey arasında hiç münasebet yok».

MI. : *şair nerede, sen nerede!* = *sende şairlikten eser yok* «tu n'as rien d'un poète.» Muk. azerce: mən harda dīvān harda (Feth. Akh., s. 199).
نەردەن؟ *nere-den (ner-den)?* «d'ou»;

Mefulünfih yerine bazan görelilik (relatif) haleti kullanılır (ki meful o zaman ekseriyetle meçhul, «passif» şeklinde bulunur):

اوراجه ، شوراجه ، بوراجه *bura-ca, şura-ca, ora-ca* (Muk. § 924).

İHTAR. — Eski dilde, katmaç (adverbe) haletlerinden birini almış işaretçi zamirler kullanılırdı: بوئده *bu-nda* = *burada* «ici»; شوئده *şu-nda*, اوئده *o-nda* veya آئده *a-nda* = *şurada, orada* «là»; بوئدن *bu-ndan* = *buradan* «d'ici» vs. Bu ifadeler bugün az kullanılır.

385. *nere-de nin* هانی؟ *hani* «ou» (eski şekilleri: قانی، قانی *kanı*) suretinde bir anlamdağ (müteradis) vardır.

MI. : *بكا كل هانی بوئك آئمه می؟* *cici-m g'el, baña g'el, hani bu-nuñ anne-si?* «viens mon petit [1], viens à moi; ou est sa petite maman?» [2] (bir annenin çocuğunu okşayıp sevrerken söyledikleri).

Soruyu daha manidar bir hale koymak (bilhassa aranılan şeyin, yerinde olacakken olmadığını bildirmek, o şeyin bulunmadığına dikkati çekmek) için daha çok bu kelime kullanılır. *ya* nidasının da bu katmaçla birlikte kullanılması bundan ileri geliyor ki, o zaman kelime هانی *hani-ya* «ou donc» şeklini alıyor (*ya* unsuru hakkında bk. § 1035).

MI. : *هانی لیرامك تصوری؟* *hani (haniya) lira-m-iñ kasur (küsür)-a?* «ou est le reste de ma livre (turque?)» (la monnaie de ma pièce d'or);
هانی او اسکی ایشلر هانی او اسکی صفالار *hani o eski iş-ler, hani o eski se(a)fâ-lar?* «ou sont les roses d'antan?» (kelimesi kelimesine; ou sont ces anciennes affaires, ou sont ces anciens plaisirs?).

386. *hani* katımaç (evvelki mânadan doğma olarak) sadece bir hatırayı canlandır-mak, uyandırmak için çok kere kullanılır.

Bazan evvelce verilen bir vadi hatırlatmak yolunda olur (ki fransızca muadili: «vous vous rappelez, te rappelles-tu?» dūr).

MI. : *هانی رسکی (فوتوغرافی) کوندره چکدک* *haniya resm-iñ-i (fotograf-iñ-i gönder-ecek-diñ?* «te rappeles-tu? tu devrais m'envoyer ta photographie!»;
هانی آغلاما یه چقد یکر *haniya ağla-ma-yacak-diñiz* «vous aviez pourtant promis de ne pas pleurer!».

Çok defa da sadece görülen bir şeyi hatırlatmak için olur (ki fransızca muadili: «vous savez bien; tu sais bien!»).

bunlar, bütün başkalarında da olduğu üzere, ismin halleri ve insıraflarıdır: Yani ismin mefulünileyh, fih, anh haletleridir. A.U.E.

[1] Çocuk dilinde *cici*, her güzel şey, ve oyuncak (bijou) mânasındadır. A.U.E.

[2] (Bunun) kelimesinin karşılığı olarak fransızcasında (de celui-ci) yani (de cet enfant) kask ediliyor. A.U.E.

MI. : هانیا سعید پاشانك اوغلی *K'emal Bey . . . haniya Said Paşa-nın oğl-u*
« (c'est) Kemal Bey; vous savez bien . . . , le fils de Said Pacha »;

هانیا صاری اما صاب صاری، ساریك، هانیا كوزلری ایصیران صاری
sarı, amma sap sarı, çiy, haniya g'öz-ler-i ısr-an sarı «jaune, mais tout jaune, cru, vous savez bien, d'un jaune qui fait mal aux yeux (kelimesi kelimesine: qui mord les yeux).

Bazı hallarde hatıra gelebilecek bir fikri hemen reddetmek üzere, başka bir tâbirle, karşısındakini kendisine gelebilecek bir fikirden sakındırmak üzere kullanılır.

هانیا پارا کوزده کوزم اولدیغی ایچین سويله ميوم
hani para-ñız-da g'öz-üm ol'-dağ-u için söyleme-yorum «je ne dis pas (celà) parce que j'ai l'œil sur votre argent» (parce que j'en veux à votre argent).

388. *nere-de-nin* ikinci bir anlamdaş (müradil)i vardır:

هانده *han-da* (eski şekli: قنده، قنده *kan-da*; قنجه، قنجه *kan-ca* da derlerdi).

MI. : اولسه عاشق بیچاره چاتان آرار [1] *kan-da ol'-sa âşık-ı biçäre cânân-ın arar*
«le pauvre amoureux cherche sa mâtresse (partout) où il se trouve (meselleşmiş mısra').

Halk ağzında «بر آزدن، بویوله کیدرسه» = pour un peu, sous peu, si celà continue», mânâsında olarak *han-da ise* ifadesi de kullanılır.

MI. : هانده ایسه کلهچک *han-da ise g'el-ecek* «il ne tardera pas à venir»;

هانده ایسه بنا دایاقده آتدیجق
han-da ise bana dayaq-da at-acak «si celà continue, il va bientôt me donner des coups»;

هانده ایسه مکتبه باشلاهیجق
han-da ise mekteb-e başl-a-yacak «il ne tardera pas à aller à l'école».

İstanbul'da aynı mânâda olmak üzere *nere-de ise* derler. (Muk. § 1227).

MI. : نرهده ایسه یاغور یاغدیجق
nere-de ise yağmur yağ-acak «il va pleuvoir d'un moment à l'autre, la pluie menace».

İHTAR 1. — *kan-dan* kelimesine, *nere-den* kelimesine muadil olarak eski metinlerde de raslanır:

MI. : های اولیام قندن کلیرسن *hay Evliyā-m kan-dan g'el-irsin* «he mon (cher) Evliyā, d'où viens-tu?» (Evliyā - Çelebi, V, 251); muk. *Qay-dın kel-diñ-lār* = *nere-den g'el-diniz* (Yedi Uyurl'ar).

İHTAR 2. — *han-ı han-da*, (me'ulün liyh), ve *han-dan* (me'ulün anh) da raslanan *h* (*k*) an unsurü *han-gi* de de görülür (337 §) ki bu, *han-ki* veya *hanı-ki* [2] suretinde sökümlenebilir. (bk. § 1026, ihtar 2).

[1] Bunu (kan içinde) mânâsiyle karıştırmamalı: Halk ağzında hâlâ söylenen «iki elim kanda olsa yardımına koşarım = iki elim kan içinde değil, nerede olsa (ne ile meşgul olsa, bırakıp) yardımına koşarım, demektir. A.U.E.

[2] Müellif, bunlar arasında görülmesi lâzım gelen ve aynı *kan* kelimesiyle *saru* kelimesinden terkib edilen *kanca* (ne semt) şeklinden bahsetmiyor. Bu kelime aslen (*kan + saru*) suretinde olmak lâzım gelir ki *s* < *c* değişimiyle böyle olmuştur. *Saru* (i))Çg.: yan,

C. MEKÂN KATMACI OLARAK KULLANILABİLEN İSİMLER VE SIFATLAR.

389. uza (leza ve buud = espace) fikri bildiren şu isimler, katmaçlık haletlerinden birini veya görelilik (relatif) haletini aldığı zaman mekân katmaçları vazifesini görebilirler:

أوسيت üst «le dessus» (s. 606, tenbih);

آلت al't «le dessous»;

أوك ön «le devant»;

آرّة arka } «le dos»;
آرد(ت) ard(t)

آرا, آره ara, iki veya daha çok şey arasındaki uza, aralık; (ve umumiyetle) yer «espace, intervalle, interstice, endroit»;

أورّة orta vasat «milieu», insanın kendi önünde, gözü önündeki uzası «espace devant les yeux»;

semt, taraf, cihet.) Anadolu'da bazı köy isimlerinde: taâ sarı (=Şark semti) vs.: Yunus Emre divanından:

*Her kancaru döner isem
Aşkı'adır işüm benim (s. 226);*

*Bun'ar böyle bezenüben,
Dost'dan yana uzanuban
Bir sor ahu bun'ara sen,
Kancarudur azm-i sefer (s. 268).*

han (kan) kelimesi, farsca? (kân) gibi mekân manasıyla mustakil bir kelime olsa gerek: Taş-han, Zincirli han, vs. han-gi (kan-gi) = soru edasiyle mekâna mensup. akşam-ki [ki, k (ğ) i] = akşama mensup; dün-ki = güne mensup; evde-ki = eve mensup; (eskiden: sonra-ği = soaraya mensup). Bu mensubiyet eki (a-ki) suretinde lehçemizdeki bazı kelimelerde kullanılır: zor-aki (zora mensup); Lâhur-aki = (Hindistanda Lâhur şehrine mensup); şal-aki (şala mensup). (Şemseddin Sami Bey bu gibi teşekkülleri haksız olarak rumca kaidesince yapılmış farzediyor. Halbuki eskiden beri, en ziyade aul nispet edatı olarak kullanılan ek bu (ki) dir.)

(Bunun farsçaya da geçmiş olması ihtimali var: hâne-gi = eve mensup. ğ,g konsonu sonu vokalli olanlarda kalmış, konsonularda ğ,g düşerek i kalmış görünür: şah - (.) i = şaha mensup).

Eski türkçede (kı) suretinde diğer bir mustakil edat vardır ki, nida olan (ey, hey, yâ,) mânasındadır (D. L. T. III, 159): kı berü-kel = hu, beri gel (bu kı, lehçemizde k>h değişimiyle hu dediğimizdir: arapçanın aynı mânadaki nida yâ siyle pekiştirilerek gâhû suretinde halk dilinde çok kullanılır:

(D. L. T. I, 48): Bardı közüm yarakı (gitti gözüm «ün» nuru); Aldı özüm konuğu (aldı içim «in» misafiri «ni = canını»); kan-da erinç kanı kı (nerde acaba, nerde ya; İmdi ud'ın ud'garar (imdi «beni» uykudan «galletten» uyandırıyor.)

Bu kelime (sevgileyiş) mânasıyla akraba isimlerinin sonuna getirilir: ata-ki = baba-cığım, ana-ki anacığım. A.U.E.

- (Mef'ulün fihle) : اوكدہ طورمق *ön-de dur-mak* «se tenir devant»;
 (Mef'ulün ileyble): آرقه به بائق *arqa-ya bak-mak* «regarder derrière»;
 (Mef'ulün anhlâ) : اورتادن قالدیرمق *orta-dan kal'dır-mak* «enlever (de devant les yeux)».

390. Şu bir takım sıfatlar da buna benzer fikirler bildirmek dolayısıyla aynı rolü görebilirler. (muk. Fransızcadaki kullanışı):

- صاغ *sağ* (*sol*' un zıddı) «droit»;
 صول *sol* «gauche»;
 یاقین *yakın* «proche, près»;
 اوزاق *uzak* | «lointain, éloigné, loin».
 اراق *ırak* |

Ml. (Mef'ulün fihli) او طورمق *sağ-da otur-mak* «être assis à droite»;

(Mef'ulün ileyhli) صوله صابق *sol'a sap-mak* «dévier, tourner à gauche»;

(Mef'ulün anhlî) اوزاقدن دونمک *uzak-dan dön-mek* «retourner de loin».

IHTAR 1. — اوزر *üzer* kelimesi, daima bir mülkiyet (izafet) zamiriyle birlikte kullanılır. muk. § 899.

IHTAR 2. — اوستون *üstün* «dessus» katmacının aslı: *üst-ün* olup (§ 401 ihtar), Osmanlı Türkçesinde ancak münferit bir kaç ifade de görülür:

أل الذن اوستوندر عرشه جيقنجه قدر [1] *el el-den üstündür arş-a çık-ınca-ya kadar* «On trouve toujours plus fort que soi»;

اوستون كلك *üstün gel-mek* «avoir le dessus».

Bu kelime, a (e) vokal alâmetinin adıdır. (muk. § 26).

D. MÜLKİYET EKİYLE (VE CEMİ ALÂMETİYLE) MEKÂN KATMAÇLARI.

391. طیشاری *tışarı* örneğinde (bk. § 379 ve aşağısı) mekân katmaçlarının hepsi, gaip mülkiyet (izafet) ekini, yani herhangi bir isme raciyyet (aitlik) alâmetini alabilirler. Eğer merci olan isim aynı cümlede söylenik

[1] Bu (el) mecaz mânasıyla anlaşılabilir gibi, aslı mânasıyla (bilinmeyen kişiler, halk) mânasındaki (il) de olabilir: i'l i'l-den (kişi kişi-den) üstündür, ta arş-a kadar. *üst-ün* = üstten (sathî): *üst-ün körü* = üstten (sathî) görerek. (kör.u = eski türkçede bu mastarın haliye sigası) Buradaki -ün, zarf alet edatı mânasındadır, *gündüz-ün* vs. de olduğu gibi. A.U.E.

bulunursa, onunla birlikte izafet terkibi (rapport d'annexion) vücuda getirirler [1].

MI. *تيرنك (قطارك) ايليسى* *tiren-in (katar-in) ileri-si* «l'avant du train»;
قوناغك يوقارىسى *konağ-ın yoka-rı-sı* «le haut de l'hôtel (particulier);
دنیاك نرسته كيديله *dünyā-nın nere-si-ne gid-il-se* «où qu' on aille,
 dans le monde).

Her şeyden evel, yukarıda (§ 383 ve aşağısı) söylenen ve hakikatte katmaçtan ziyade isim olan diğer ifadeler de böyledir.

MI. *ير آلتى* *yer al't-t* «souterrain» (keli. keli.: dessous de la terre);
مکتوبك اوزرى *mektub-uñ üzer-i* «adresse, enveloppe» (keli. keli.: dessus de la lettre).

392. Bu ifadeler, muhatap ve mütekellim mülkiyet eklerini de alabilirler.

MI. *نره كز آغرىيور* *nere-niz ağrı-yor* «où avez - vous mal?» (keli. keli.: votre où, votre quel endroit fait mal?);

بورام آغرىيور *bura-m ağrı-yor* «j'ai mal ici» (evelki bir soruya cevap).
آرامز آچیلدی *ara-mız aç-il'dı* «nous sommes brouillés».

İHTAR. — Bütün bu ifadeler böyle kullanılınca, artık katmaç gibi değil de gerçekten isimler olarak sayılmalıdır. Bununla beraber bunlar *katmaçlık haletlerinden birine* «à un cas adverbial» konuldukları zaman ilgiçlik tâbirler (locutions postpositives) olurlar (§ 931 ve aşağısı). Diğer taraftan bu ifadeler *belirsiz (müphem) bir raciiyet alâmeti* [2] «un indice

[1] Hakikatte muzafünleyh zamirleri olan izafet eklerinin müfretli cemili mütekellimîni, muhatabını, gaibini ek gibi kendine bitişik olarak alan her kelime, o zamirle birlikte izafet terkibidir. Bu zamirlerin mütekellime, muhataba ait olanları bir mecliste hazır oldukları için mercileri söylenmez. Gaip zamirli olanların mercii söylenir ki, bu mercii izafet terkibinin üst tarafında ya aidiyet eki *-(n)* ile, veya bunsuz olarak bu terkibe bağlanır; ve o zaman bu gaibe izafet terkibi (marife veya nekre mercili) izafet terkibi olur. (kitab+ı) izafet terkinde (kitap) muzaf olup, *ı* gaip muzafün ileyh zamirine aitlik bildirir.

Öğretmen *+iñ* (kitab+ı) gaip muzafün ileyh zamiri olan *ı* nin mercii (ki vekili olan zamir gibi o da asıl muzafün ileyhtir) *-(n)*in tahsis ve aidiyet ekiyle (kitab+ı) izafet terkibine bağlandığı için, bu türüsü (marife mercili izafet terkibi) olur. Müellif evvelce de söylediğimiz gibi, izafet zamirlerinin izafet için konulmuş olmaları kitabesinden bir an ayrılarak ve mülkiyet eki dediği izafet zamirinin yalnız gaip şekli için (irca alâmeti) adını vererek başka bir hususiyet yaratmış gibi oluyor; ve gaip mercili izafet şeklini izafet terkibi sayarak (kitab-ım, ñü, ı- mız, ñız, ları) suretlerini hakiki izafet diye tanımıyor. A.U.E

[2] Müellifin (indice de rappel indéfini) dediği bu gaibe izafet zamiri, kendisince mercii belirsiz (müphem) sayıldığı için, bu ad verilmiş görünüyor: (*bura-sı*) güzel misa-

de rappel indéfini» almakla yeni baştan apaçık bir katmaç mahiyeti alırlar.

Ml. *بوراسى كوزل bura-sı güzel* «c'est joli, ici».

طیشاریسى dışarı-sı yerine dışar-sı da derler (muk. § 122, ihtar).

393. Bazı katmaçlar, bilhassa halk dilinde mübalâğa (amplification) cemi alâmetini alırlar.

Ml. *یوقاریلرده yoqarı-l'ar-da* «en haut, ci-dessus»;

یاقینلرده yaqın-l'ar-da (mekân katmacı olarak) «non loin d'ici, de là»;

اوزاقلره کیتیک uzak-l'ar-a git-mek «partir au loin»;

احمد اورالرده می؟ Ahmed ora-l'ar-da mı? «Ahmed est-il là-bas?»;

آناتولونک ایجریلرنده Anadolu-nun iç(er) (i)-ler-i-nde «à l'intérieur (au fond) de l'Anatolie».

III. ZAMAN KATMAÇLARI.

394. Zaman katmaçları, mekân katmaçları gibi, üç katmaçlık halletinden birinde daha az bulunurlar.

Bunda mefulün fih haleti çok müstesna olarak, o da bilhassa zaman katmacı olacak ifade (ekseriya bir mübalâğalı cemi mânasında bulunan, § 212) bir cemi alâmeti ile beraber olduğu vakit kullanılır.

Ml. *بو کونلرده bu gün-ler-de* «ces jours-ci»;

گئینلرده (گئینده) g'eçen-ler-de (veya, *g'eçen-de*) «ces temps derniers»;

lindeki sı gibi. Halbuki *bura -sı* gaip zamirine izafet ve nispet edilmekle [*sı* ya ait olan *bura*] mânasıyla bir izafet terkibi doğuyor ki, bu muzafün ileyh rolünü oynayan *sı* zamirinin mercii, söylenik olmamakla beraber yok ve müphem değildir, mukadderdir: (bu yerlerin, bu semtin, bu şehrin) gibi sükût edilen bir asıl muzafün ileyhin vekili olan *sı*, bu itibarla (müphem) belirsiz sayılmamak gerektir. Netekim mütékellim ve muhataba izafet edilerek aynı *bura* kelimesiyle yapılan (*bura-m*, *bura-ñ* terkiplerinde *bura* kelimesi, (*m*, *ñ*) ye muzaf olduğu zaman *m*, *ñ* nin mercileri olan mütékellim ve muhatap zatlarını adları söylenik olmadığı için bu *m*, *ñ* nin de belirsiz muzafün ileyhler olamayacakları meydandadır. Bizce hütün bunlar yalnız izafet zamirleriyle yapılan terkipleri izafet saymamaktan ve gaibe izafet terkiibini sadece [*öğretmen + in (kitab — ı)*] suretindeki mercii gaibe izafet terkibi örneklerine muhasır kılmaktan ileri geliyor; ve bu itibarla da izafet zamirinin gaip sureti müellifçe bir defa ve aslen ayrıca kendi tâbiriyle de zamir (indice pronominale indéfini) iken, bir defada da ayrıca raciiyet alâmeti suretinde kabul edilmek gibi aynı kelimeye iki muhtelif vazife yükletiliyor, demektir. A.U.E.

(ياقینلرده، یاقینده) *yakın-l'ar-da* (veya, *yakın-da*) [zaman kalımacı olarak] «récemment, prochainement».

Bu hususi hal hariç, mücerret haleti, zamanın zarflandırılmasını (localisation) işaret elmeğe yarar :

بو گون *bu gün, bugün, bugün* (§ 161, ihtar) «aujourd'hui»
(kelime kelime: ce jour);

دون *dün* «hier».

395. Mef'ulün ileyh ve mef'ulün anhlı haletlerine gelince, bunlar sırasıyla biri varış noktasını, öbürü (müddet içinde) kalkış noktasını bildirmek için kullanılır, fakat bunlardan sonra da şu ilgiç (postposition)ler getirilir:

Mef'ulün ileyhten sonra (قدر *qadar* «jusqu'à»):

دونه قدر *dün-e kadar* «jusqu'à hier»;

Mef'ulün anhtan sonra (اول *evvel* «avant»; سوکره *soñra* «après»; بری *beri* «depuis»):

دوندن بری *dün-den beri* «depuis hier».

Başka misaller :

Bir iki gün-den «dans un ou deux jours» ;

demin-den «il y a un instant» ;

sabah-dan kahve istermisiniz «voulez-vous un café demain de bonne heure? (Hindoğlu).

hilek'âr-ın mum-u akşam-dan sön-er «c'est dès le soir même que s'éteint la bougie du trompeur» (Viguié, s. 340) ; muk. *erk'en-den*, § 398.

İHTAR. — Bazı hazır ifadelerde mef'ulün ileyh ve anlı ilgiç almazlar. Bu takdirde katmağ, zaman içinde bir müddet bildiriyorsa, mef'ulün ileyhle (henüz.. olmadan «avant qu'il ne soint...») mânasını verir; herhangi bir müddet bildiriyorsa (...den daha az da «en moins de..») mânasını verir. (muk. s. 612) mef'ulün anlı ise, oldukça mütenevvi kavramları vardır (s. 1039 tenbih).

بارینه *yarın-a* «pas plus tard que demain» ;

اقتشامه *akşam-a* «avant la nuit» ;

هفتهیه *hafta-ya veya hafta-si-na* «dans la semaine» ;

اون سنهیه *on sene-ye* «en moins de dix ans» ;

اقتشامه صباحه *akşam-a sabah-a* «du jour au lendemain, d'un moment à l'autre ; keli.

keli. : «à ce soir ou à demain matin» ;

سوکره دن *soñra-dan* «après coup» ;

شیمدی دن *şimdi-den* «dès à présent» ;

دوندن *dün-den* «dès hier» ;

ان دن *an-dan* (eski Osmanlıca) «après quoi, ensuite» ;

بر آزدن *bir-az-dan* «sous peu» ;

چوقدن *çok-dan* «depuis longtemps».

A. ASIL ZAMAN KATMAÇLARI.

396. (Dilin şimdiki halinde) şu katmaçlar tahsisen veya başlıca zaman katmaçları olarak kullanılmaktadır:

شيمدى *şimdi* 1° (şimdilik «hal, présent» fiiliyle) «maintenant»; 2° (ilerdelik, gelesilik «islikbal, müstakbel, futur» fiiliyle) «tout de suite, incessamment»; 3° geçmişlik «mâzi, passé» fiiliyle) «avec le verbe au passé».

Muk. شيمدىچيك *şimdi-cik* «maintenant, à l'instant même» (muk. § 513);

شيمدىلك *şimdi-lik* «pour le moment» (muk. s. 332);

شيمدىكى حالده *şimdi-ki hal-de* (veya * الحالة هذه el-hāletü hāzihi «en ce moment, pour le moment»);

شيمدىدن سوڭره (شيمدىن) *şimdi-don (şim-den) soŭra (g'eri)* «désormais»;
شيمدىلرده *şimdi-ler-de* «ces temps-ci».

Bu katmacın halk ağzında ve lehçelerde diğer şekilleri de şudur: *şimdi*, *şimdik* (*şindik*). Bunda eskiden (şimdi «maintenant») mânasında olan *imdi* (bk. § 1041), *indi*, *indik* kelimesinin evveline getirilip takılmış (prothétique) bir -ş görmek mümkün ve lâzımdır. muk. *sinci* (Gieze, S, 43).

دemin *demin* [1] «tout à l'heure, il y a un instant» (muk. دمينچك *demin-cik* [2] «il y a à peine un instant»);

دون *dün* (eski Osmanlıcada bu kelime «gece = nuit» mânasında idi; muk. şark türkçesinde: *tün* «gece»);

يارين *yarın* «demain» (bazan isim olarak «erte = le lendemain» mânasında kullanılır);

بيلدير *bil'dir* «l'an passé» (بيل دير *bir yıl'dır* [3] «il y a un an» yerine).

[1] Anadolu (Maraş) da aynı mânada *biyağ-dan* kullanılır ki, bu *bir ayak-dan* (muk. daha ileride *bir ayak evvel*) veya *bayağı-dan* (ki bu da *baya* veya *biya* dan olsa gerek) suretinde (muk. *bayağı* § 469) izah edilebilir. — *Demin*, farsça «zaman» mânasındaki *dem* den gelir... J. D.

[2] *bayağ-dan* kelimesi hakkında bk. § 126 haşiyemize. *Demin* kelimesine gelince, bunun farsçadan gelmiş olması ihtimali kelimenin lâfız ve mâna bakımından benzerliğine dayanmakla haklı görünüyor ise de, bu kelime D. L. T. I. 344 te (bu zamandau evvel) mânasıyla (*timin*) suretinde öz türkçe olarak kullanılmaktadır. *Timin keldim* = bu (zaman) dan evvel geldim. Kaldı ki kelime farsçadan geçmiş olsaydı, *in dem* suretinde geçmeli idi. A.U.E.

[3] *bil'dir* hakkında § bk. 126 haşiyemize, A.U.E.

397. *soñra* [1] «après coup, plus tard, après» (صوك آرا *soñ ara* muk. § 896)

Muk. *soñra-ya biraq-maq* «remettre à plus tard»;
soñra-sı «ce qui a été (sera) après, la suite de...»;
soñra-l'arı «dans ces derniers temps, récemment»;
eñ soñra «enfin, après tout»;
daha soñra 1° «plus tard encore», 2° = *soñra*.

soñra kelimesi ilgiç (postposition) olarak da kullanılır (bk. § 911).

398. *er-k'en* «de bonne heure, tôt», *er ik'en* yerinde (muk. § 558).

erk'en-den «de bonne heure»;

er-g'ec «tôt ou tard» (muk. *er-g'ec* «tôt ou tard»).

Şu kelimeler bazan sıfat olarak kullanılırlar:

erk'en vakit «heure matinale»;

g'ec vakit «heure tardive».

B. ZAMAN KATMACI İŞİNİ DE GÖREBİLEN KELİMELER VE İFADELER.

399. Kendi kavramlarından müstakil olarak zaman katmacı diye kullanılabilen kelimeler içinde, ilk önce zaman fikri bildiren isim ve sıfatlar gelir:

g'ündüz «journée», katmaç olarak: *g'ündüzün* «(pendant) le jour», aşığıki kelimenin zıddı;

g'ece «nuit», katmaç olarak: *g'eceleyin* «(pendant) la nuit»; muk. *g'ece g'ündüz* «nuit et jour», *g'ece yarısı* «minuit» ve *g'ece yarısında* mânasiyle «à minuit»;

öyle, öylen [2] «midi, à midi»;

[1] Bu kelimenin (son ile ara) dan teşekkül etmiş olması şüphelidir. Muk. *iç-re, taş-ra* (eski *as-ra* = altın) ki, bunlardaki *ra(re)*, *l'aq* — mekân eki manasiyle muhtemel bir *raq* ekinin *k* si düşmüş kalıntısı olabilir: *iç-re(k)*, *taş-ra(k)*, *as-ra (k)*, vs; veya doğrudan doğruya *r*, daha eski *l* den çevrilmiş olacaktır: *son-l'a(k)*, *iç-le (k)*, *taş-l'a(k)*, vs. A.U.E.

[2] Bunun muhtemel türemleme, (etymologie) si şöyle olsa gerektir: (muhtelif türk lehçelerinde) (*öy*) *öd'* «zaman» + *le (n)* eki. [muk. *ile (n)* «avec».] Muk. altayca

أولى اوسى *öyle üst-ü* «après-midi»;

صباح *sabāh* [1] 1° «matin», 2° (maziye ait bir fiil ile olduğu zaman) *bu sabah* «ce matin», 3° (istikbale ait bir fiil ile olduğu zaman) *yarın sabah* «demain matin»; muk. *جین صباح* *çin sabāh* [2] «de grand matin»;

آقشام [2] *ağşam* 1° «soir», 2° (müstakbele ait bir fiil ile) *bu ağşam* «ce soir» 3° (maziye ait bir fiil ile) *dün ağşam* «hier soir»; muk.

صباح آقشام *sabah ağşam* «matin et soir, continuellement».

Aynı mânada olan şunlar da kullanılır:

آقشام اوسى *ezan-da ezan*, *ezan vaqt-i*, *ezan* اذان وقتى, *ağşam ezan-ı*, آقشام اذانى.

(اوزرى) *ağşam üst-ü (üzer-i)* «vers le soir, sur le tard».

IHTAR. — Günün veya gecenin diğer zamanları şu ifadelerle gösterilir:

شفاق وقتى *şafak vaqt-i* «à l'aurore» (arapçada şafak kelimesi «güneş doğmadan evvel ve güneş battıktan sonraki ziya [3]» mânasındaki fransızcanın «crépuscule» karşılığıdır, türkçede: güneş doğmadan evvelki aydınlık mânasıyledir ki, öz türkçe *تاڭ tañ* ın yerini tutmuştur);

على الصبح * *aḷe-s. seher*, *على الصباح* * *aḷe-s. sabah* «dès potron-minet»;

كوشاق وقتى *kuş-luq vaqt-i* «kuşlara yem verilecek zaman; [4] sabahın saat 10 u suları»;

[1] Bu kelime türkçenin *erte* yerini tutmuştur ki, Osmanlıca'da bu *erte* kelimesi (muayyen bir zamandan sonra diğer bir muayyen zaman demek olan «ferda, lendemain» manasını almıştır. (muk. § 400, ihtar 3) A.U.E.

[2] Bu kelimeyi Ş. Sami Türkçe *ağ* ile Farsça «ağşam» demek olan *şām* dan yapılmış sayıyor. Bizce kelime öz Türkçe olup, bir yerden bir yere hareket mânasında olan *ağ-mağ* (*ağ-mağ*) ile meyil ve teveccüh eki (*sa*) dan yapılan (*ağ-sa-mağ*) mastarının türeme *ağ-sa-m* şeklindedir (*sağla-mağ*'dan *sağla-m* gibi yapılmıştır); ve yerinden oynayıp hareket etmeğe (Arapça karşılığı: *zeval*) e meyil ve teveccüh eden mânasında bir sıfattır ki, *s>* değişimiyle de *ak-şā-m* suretinde ve *zeval* vakti manasında bir isim olmuştur.

[3] Güneş battıktan sonraki aydınlık, alaca karanlık «crépuscule» ki, sular karardığı zamandır. D. L. T. i. 15 *ingir*, oğuzda *imir* (میدة). A.U.E.

[4] Müellifi bu tevile götüren *kuş* kelimesi otaçak ki, bizce bunun bildiğimiz (*kuş*) la hiç ilgisi yoktur. Kelime D.L.T. i, 295. «güneş, hararet» mânasındaki eski *koyaş*'dan *koyaş-luq* olsa gerek ki, sonradan bozulmuş *kuş-luq* olmuş. Nitekim Kamus mütercimi Asım'ın Arapça

tūs 1' «زمان» 2° «اوكا». Ş. Sami'nin kabul ettiği (اوكا) imlâsı, bunu «göğüs, ön» manasındaki (ög) den türeme farzetmiş olmasındandır. J. D.

(ög) kökü, zaman manasıyla lehecinizde meselâ *bir öy-ün* «bir zamanlık, bir zamana mahsus» kelimesinde yaşıyor. Bunun (oy) suretindeki kalın şekli de *oy-un* «zamanlık, vakit geçirilecek, oyalanacak şey — passe-temps» kelimesinde görünüyor. Bu, «döneklenmek, kararsız olmak» mânasındaki eski (*aynaşmak*), *aynamak* tan türeme ve değişimde olabilir (Ykl. *aynacı* = *aynaş(k)*: kararsız, dönek..) A.U.E.